Interkulturní výzkum poznávacích procesů v díle Michaela Colea

Cross-cultural Research of Cognitive Processes in a Work of Michael Cole

Gabriela Seidlová-Málková, Adéla Bartlová

Abstract: Based on the work of Michael Cole, one of the most remarkable representatives of American cultural psychology, the paper outlines main topics of the field, specifically in relation to the methodological issues of intercultural studies on cognitive processes. Described are the scientific shifts in the development of M. Cole's views, documented by his own research studies. From among the relevant theoretical and methodological issues, discussed are the questions of ecological validity of the research, in which any explanations of cultural developmental differences by specific educational factors are disputable as a result of mutual interdependence of culture, education and cognition. The study also refers to the theoretical background of Cole's approach, as impacted by the European traditions in cultural psychology (represented by L. S. Vygotskij and A. R. Lurija).

Key words: Michael Cole, cross-cultural research of cognitive processes, cultural psychology

Úvod

Cílem tohoto textu je představit vývoj interkulturního výzkumu poznávacích funkcí a jeho cesty k současné kulturní psychologii a to prostřednictvím profesního a myšlenkového vývoje jedné z nejvýznamnějších osobností současné kulturní psychologie, Michaela Colea.

Kulturní psychologii je obtížné chápat jako samostatnou školu. Jedná se spíše o myšlenkový proud v psychologii dvacátého století, který čerpá z odkazu významných psychologických škol počátku dvacátého století (zejména

ruská a francouzská činnostní a vývojový psychologie a gestaltismus) a usiluje vyřešit metodologické a myšlenkové slabiny neo/behavioristického a kognitivistického přístupu (zejména) americké psychologie druhé poloviny dvacátého století. O kulturní psychologii můžeme také přemýšlet jako o určitém způsobu tematizace vztahu kultury a člověka v psychologii, který těží z principů experimentální psychologie, ale obohacuje je metodami i myšlenkovými rámci výzkumu typickými spíše pro kulturní antropologii (zejména z oblasti studia vztahu osobnosti a kultury) a etnografii.

V české a slovenské literatuře nepochybně existují práce, které by se daly k proudu kulturní psychologie přiřadit. Prakticky vůbec se ale neobjevují texty, ve kterých by se ústředním tématem stávaly otázky interkulturního výzkumu poznávacích funkcí – tedy téma, které můžeme chápat jako kostru procesu myšlenkového vývoje kulturní psychologie ve 20. století. Orientace tohoto textu právě na otázky interkulturního výzkumu poznávacích procesů tak není samoúčelná.

Myšlenkovou osou našeho příspěvku bude sledování vývoje přístupu Michaela Colea ke studiu poznávacích funkcí člověka a kultury. Tato osa se nám ale především stane platformou pro osvětlení vývoje metod – a zčásti i teoretických východisek – interkulturního výzkumu poznávacích procesů v kulturní psychologii 20. století.

Několik biografických údajů o Michaelu Coleovi

Michael Cole se narodil 13. dubna 1938 v Los Angeles v Kalifornii. V letech 1957 – 1959 studoval psychologii na University of California v Los Angeles. V roce 1962 ukončil doktorská studia na katedře psychologie Indiana University v Indianě (<http://lhc.ucsd.edu/People/MCole/colevita.pdf>), tedy v době, kdy americkým univerzitám vládl behaviorismus a neobehavioristické školy. Svá doktorská studia realizoval pod vedením Williama K. Estes, věnoval se experimentům zaměřeným na učení zvířat i lidí (jak jinak?). Jeho doktorská práce se týkala psychologických zákonitostí učení v matematice, rozvinul zde tzv. „matematickou teorii učení“ [Cole 2002: 4]. Ještě v průběhu doktorských studií se mu dostaly do ruky některé neuropsychologické práce ruského psychologa Alexandra Romanoviče Luriji, konkrétně práce o sémantických reflexech. Lurijovy texty Colea natolik zaujaly, že se rozhodl jet za ním do Moskvy. Ještě v roce 1962 získal finanční podporu z grantových prostředků fondu US State Department Programme of Cultural Exchange between the USA and USSR a odjel na roční badatelskou stáž do Moskvy, v jejímž průběhu se věnoval především výzkumu sémantických podmíněných reflexů. Práce Luriji ovlivněné vygotskiánskou tradicí tzv. kulturně-historické

školy a myšlenky této školy neměl – jak sám později uvedl – příležitost v té době docenit a ani se s nimi do hloubky seznámit [Cole 2002] – i když právě myšlenky kulturně-historické školy radikálním způsobem ovlivnily jeho pozdější profesionální vývoj.

Zlomový moment v dalším profesním a odborném vývoji Michaela Colea představovalo pravděpodobně angažmá na Stanfordské universitě, kde dostal nabídku podílet se na realizaci mezikulturního výzkumu v Libérii (1963; viz také dále v textu). Úkolem Colea v tomto projektu bylo zjistit, co je příčinou problémů domorodých afrických dětí při učení se elementární matematice. Jak sám Cole později uvedl, coby behaviorista se snažil k výzkumu přistupovat vědecky – využívat objektivní výzkumné metody za účelem zjištění míry poznávacích schopností afrických dětí [Cole, 2002]. Výsledky tohoto výzkumu však byly rozporuplné. Ukázalo se, že metody, které v terénu badatelé používali, neumožňují schopnosti dětí jednoznačně měřit a to především z toho důvodu, že nejsou dostatečně citlivé vůči kulturním „zvláštnostem“ liberijských dětí. Právě první neúspěch v Libérii přivedly Colea zpět k Lurijovi. Především k jeho zkušenostem a publikacím ze srovnávacího výzkumu poznávacích procesů mezi ngramotnými a gramotnými Uzbeky, který Lurija realizoval spolu s Vygotským ve třicátých letech dvacátého století v Sovětském svazu.

V létě roku 1966 se Cole znovu vrátil do Moskvy, aby se seznámil s metodami a výsledky Lurijova uzbeckého výzkumu. Příležitost k detailnímu studiu prací Vygotského a jeho žáků však měl Cole až poté, co ho Lurija pověřil vydáváním spisů ruské kulturně historické školy v USA (od roku 1969 například *Soviet Psychology*, později také *Journal of Russian and East European psychology*). Cole sám přiznává, že ruská kulturně historická škola měla zásadní vliv na jeho budoucí odborný vývoj [Cole 1998b].

V první polovině 70. let Cole dále pokračoval v realizaci srovnávacích výzkumů v Libérii a v Mexiku zaměřených na zkoumání vztahu vzdělání a míry poznávacích schopností [Cole 1984]. Výsledky výzkumů z Libérie a Yukatánu ukázaly především na závislost projevu určité poznávací schopnosti na konkrétních specifikách výzkumné úlohy [Cole 1998b]. Postupně se začal Cole věnovat více výzkumu ve Spojených státech: usiloval především uplatnit poznatky z afrických zemí v oblasti vzdělávání imigrantů a dětí národnostních menšin [Cole 1984]. V souvislosti s výzkumy amerických menšin se Coleovi podařilo sestavit silnou badatelskou skupinu, která také stála u zrodu výzkumné Laboratoře pro srovnávací výzkum lidské kognice (Laboratory of Comparative Human Cognition – LCHC; <http://lchc.ucsd.edu/>). Tato skupina existuje dodnes, má multietnický, mezinárodní a interdisciplinární charakter. Zastiťuje řadu výzkumných projektů, spolupracuje se zahraničními výzkumnými centry a vytváří příležitosti pro mezinárodní diskusi o vztahu

kultury a poznávacích procesů – zejména v rámci bulletinu, který pravidelně vydává.

Za účelem šíření vědeckých poznatků ohledně vztahu kultury a poznávacích procesů začala LCHC vydávat bulletin, který se stal základem vědecké diskuse o tématu interkulturního výzkumu mezi vědci z různých oborů a různého kulturního zázemí. LCHC též spolupracovala se zahraničními centry a universitami (v Rusku, v Japonsku i v Evropských zemích).

V současnosti Cole pokračuje v badatelské práci na poli interkulturního výzkumu, vede Laboratoř pro srovnávací výzkum lidské kognice (LCHC) a je profesorem na University of California v San Diegu.

Počátky interkulturního výzkum v psychologii

Pravděpodobně první tematizace interkulturního výzkumu v psychologii se objevuje v díle Wilhelma Wundta [Štech 1998]. Podle Wundta je pro pochopení fungování lidské psychiky třeba dvě psychologie: psychologii *experimentální* (s užitím introspekce), která by měla být vysvětlující vědou analyzující obsah lidské mysli a zobecňující pravidla jeho utváření [Cole 1990]. Měla tedy zkoumat „základní psychické funkce, neboli vlastnosti smyslové zkušenosti a prvky jednoduchých reakcí“ [Cole 1998b: 28]. Kromě toho měla existovat druhá, *popisná* psychologie, kterou Wundt nazval *Völkerpsychologie*¹ [Štech 1998; Cole 1990]. Ta měla zkoumat vyšší psychické funkce. Jelikož tyto funkce dle Wundta přesahují vědomí jednotlivce, nelze je zkoumat experimentálně (introspektivně). Podle něj tyto funkce závisí na kulturně specifické zkušenosti, jež je různá v různých kulturách a jejich výzkumem by se měla zabývat etnologie a folkloristika [Cole 1990].

I když Wundt připisoval interkulturní výzkum jiným disciplínám, psychologové Wundtovy teze nerespektovali a jak říká Cole [ibid.], stále nerespektovali. Vyšší psychické funkce zkoumají laboratorně (po dlouhou dobu také s výrazným vlivem behaviorismu) a předpokládají, že pečlivá kontrola experimentálního prostředí jim umožní dojít k validním zjištěním týkajících se psychických funkcí člověka.

V počátcích interkulturního výzkumu (začátek dvacátého století) šlo nejčastěji o výzkum specifčnosti vnímání, inteligence a paměti v různých kulturních a společenských kontextech a nejčastěji šlo o porovnávání míry poznávacích schopností příslušníků různých kultur/etnik.

Podle Colea [1998b] první skutečný interkulturní výzkum proběhl v roce 1901 na Nové Guineji a ostrovech Torres Straits pod vedením psychologa a

¹ Psychologie národů

antropologa W. H. R. Riverse. Zkoumal vnímání domorodců v laboratorních podmínkách pomocí různých přístrojů, zároveň se však věnoval i antropologickému pozorování. Podle něj rozdíly mezi domorodci a Angličany nejsou tak velké, jak se obecně přepokládá. Určité rozdíly se objevily např. v podléhání některým iluzím, citlivosti vůči určitým barvám apod. Například vizuální přesnost zraku nebyla omnoho lepší než zrak běžných Evropanů. Na druhou stranu Rivers prokázal nevšední zrakové schopnosti při rozlišování drobností v přírodních scénériích. Rivers se domníval, že větší specializace smyslů u domorodců může způsobovat jejich horší intelektuální schopnosti. V roce 1960 M. Segall s kolegy provedli podobný výzkum, kde prokázali podobné výsledky jako Rivers [Cole 1998b].

Zájem interkulturního výzkumu se tak obracel k výzkumu paměťových schopností. První interkulturní výzkum zaměřený na paměť provedl F. C. Bartlett v roce 1932. Předpokládal, že existují dvě formy paměti: 1. velmi dobrá paměť vztahující se k materiálu, který je v dané kultuře hodnocen jako důležitý; 2. povrchní paměť např. vzhledem k nedůležitým událostem, která má spíše rekapitulační a povrchní charakter [Cole 1998b].

Presvědčení, že příslušníci domorodých kultur mají oproti civilizovaným a vzdělaným lidem lépe vyvinutou paměť a vnímání, ale nižší míru inteligence, provázelo západní psychologii první poloviny dvacátého století a v jistém slova smyslu ji provází dodnes. Výzkumy inteligence a schopnosti řešit problémy v interkulturních souvislostech totiž byly inspirovány americkými adaptacemi Binetových inteligenčních testů v USA [Gould 1998] původně určených ke zjišťování předpokladů dětí k učení ve škole. Výkon dětí se zde hodnotí poměřováním schopnosti dítěte řešit úkoly, které zvládá průměrné dítě jeho věku. Přes varování Bineta, že tyto testy neměří obecnou inteligenci, ale předpoklady školního výkonu a že je nelze aplikovat na děti z jiných kultur, se IQ testy staly prostředkem realizace interkulturních výzkumů hodnotících intelektové schopnosti. Významnou změnu tohoto přístupu přinesly až práce psychologů z 50. a 60. let 20. století: např. Andreho Reye a Reuvena Feuersteina v severní Africe [Richelle, Feuerstein 1957] nebo Reuvena Feuersteina v poválečné Izraeli [viz například Málková 2008; Feuerstein et al. 1979] a pravděpodobně nejvýznamněji právě práce Michaela Colea z Libérie a Mexika v 60. a 70. letech 20. století. Skutečný „zlatý fond“ interkulturního výzkumu poznávacích funkcí ovšem představuje výzkum A. R. Luriji a L. S. Vygotského z Uzbekistánu realizovaný ve 30. letech 20. století. Pro Coleovo dílo představuje tento výzkum klíčovou inspiraci. O Lurijově Uzbeckém výzkumu existují v českém prostředí dostupné práce [Lurija 1976; Štech 1998], proto se jeho deskripci nebudeme detailně věnovat. Na podstatné aspekty tohoto výzkumu, které také později ovlivnily vývoj interkulturní psychologie, a na práce M. Colea budeme upozorňovat dále v textu.

Coleovy interkulturní výzkumy

Cole se interkulturnímu výzkumu začal věnovat v 60. letech 20. století výrazně ovlivněn behaviorismem – a to především v oblasti metodologie výzkumu. Z jeho později publikovaných textů (70. a 80. léta) lze usoudit, že tehdy chápal poznávací procesy jako naučené reakce odpovídající dědičným a fyziologickým charakteristikám lidí žijících v určité kultuře, případně stimulům objevujícím se v daném prostředí (podnebí, způsob obživy, sociální uspořádání a pod.). Bral je jako schopnosti člověka, jež lze zkoumat pomocí konkrétních psychologických testů či experimentů [Cole, Scribner 1974]. Kulturu pak chápal v souladu s behavioristickým pojetím jako nezávislou proměnnou, jako souhrn naučeného chování. Behavioristické pojetí kultury předpokládá, že různé kulturní podmínky poskytují svým členům různé stimuly a ti se následně učí různé způsoby reakcí na tyto stimuly. Celkový souhrn tohoto naučeného chování v určitém čase a místě slouží behaviorismu jako pracovní definice kultury [Cole 1998b].

V roce 1963 dostal Cole v rámci svého angažmá na Stanford University nabídku realizovat ve střední Libérii výzkum, jehož cílem bylo zjistit, proč mají liberijské děti problémy s učením se matematice a jak je třeba upravit výuku, aby se učební schopnosti dětí mohly zlepšit [Cole 1995]. Libérie v té době byla zemí, kde byla většina obyvatel negramotných a živila se pěstováním rýže. Místní učitelé Colea informovali, že africké děti vnímají a myslí „primitivním“ způsobem, neboť například nedokáží klasifikovat objekty či spoléhají více na paměť než na logický úsudek. Cole tušil, že takové zobecnění není na místě, což se potvrdilo, když pozoroval děti při školním vyučování a při mimoškolní činnosti [Cole 1998b]. Zatímco při školních hodinách se zdály děti být „hloupé“, v běžném životě, při smlouvání, prodeji zboží a jiných běžných situacích se ukázaly jako velmi obratné a chytré. Cole byl překvapen tímto paradoxem a snažil se jej objasnit. Rozhodl se podniknout výzkum, který by odhalil skutečné schopnosti liberijských dětí. Jeho předpokladem bylo, že tyto děti nemohou být obecně hloupé. Spíše zastával názor, že pokrok při vykonávání určité činnosti je dán praxí v této činnosti [Cole 1998b]². Cole při své práci původně vycházel z matematické teorie učení, kterou postuloval ve své doktorské disertační práci. Předpokládal tedy existenci univerzálních zákonů učení a hledal způsob, jak tyto zákonitosti uplatnit v prostředí liberijské školy. Jeho tehdejší metody nebyly – jak sám uvádí [Cole 2002] – příliš pro-

² Podobný paradox popisuje ve svých textech o výzkumu učebních schopností a poznávacích procesů imigrantů v poválečné Izraeli i izraelský psycholog Reuven Feuerstein. Feuerstein pracoval s dětmi a mladistvými marockých a etiopských imigrantů [viz například Málková 2008: 12 – 13].

pracované: jako behavioristovi mu šlo především o vytvoření výzkumu na vědeckém základě. Využil proto standardizované výkonové testy a úlohy (např. úlohy zaměřené na klasifikaci věcí, skládačky a pod.) a pro potřeby terénní práce se inspiroval etnografickým výzkumem. Chtěl sledovat a popisovat činnosti domorodců, v rámci nichž by se objevovala znalost matematiky srovnatelná se znalostmi vyžadovanými ve škole [Cole 1998b]. Zatímco ve standardizovaných úlohách výkony domorodců obecně nebyly dobré, etnografický výzkum vypovídal o jejich inteligenci lépe [Cole 2002].

Podstatným prvkem proměny Coleova dalšího přístupu k realizaci interkulturního výzkumu v Libérii byl další kontakt s A. R. Lujirou. Při své první stáži v Moskvě (1962 – 63) se věnoval pouze „...empirickému výzkumu, v němž se snažil určit temporální lalok pacientů jako zdroj reakcí a sémantických podmíněných reflexů ...“ [Cole, rok neuveden, s. 1]. Tehdy se mu zdálo – jak sám uvádí – zbytečné zabývat se „tak starým“ autorem, jako byl podle něj Vygotský, přestože Lurija stále vyzdvihoval jeho význam [ibid. s. 1]. Cole bral tehdy kulturně-historickou školu pouze jako zastaralou odnož neobehaviorismu [Cole 1998b]. Po prvních zkušenostech z Libérie se ale k Lurijovi vrátil a více se zajímal o Lurijovy zkušenosti z Uzbekistánu. Pro pokračování své práce v Libérii pak vytvořil experimenty vycházející z obvyklých činností domorodců. Příkladem takové úlohy může být např. úloha s rýží, ve které šlo o hodnocení schopnosti odhadovat míry, což byla operace, o které se předpokládalo, že dělá domorodcům problémy. Cole v úlohách pro odhady míry použil rýži, tedy potravinu, která byla domorodcům důvěrně známá, a míru odvozenou z plechovek užívaných pro skladování rýže [Cole 1998b]. Úlohu testoval na dospělých i dětech – Američanech a liberijských domorodcích. Výsledky ukázaly, že především v kategorii dospělých byli domorodci v odhadu míry omnoho lepší než Američané. To potvrdilo Coleovu tezi, že „lidé si rozvíjejí kulturní nástroje a s nimi související kognitivní dovednosti v oblastech života, kde mají tyto nástroje a dovednosti klíčový význam, tak jako rýže má klíčový význam pro Kpellany“ [Cole 1998b: 76]. Tím poukazuje na vliv motivů. Kromě toho Cole učinil významný objev, že několik let školního vzdělání, byť pro domorodce obtížného, ovlivňuje jejich způsob myšlení, neboť řešili předkládané úlohy jiným způsobem než negramotní [ibid.].

V roce 1966 Cole spolu s J. Gayem získal nový grant pro pokračování liberijského výzkumu. Cole tehdy odjel znovu do Moskvy k Lurijovi, tentokrát na letní stáž. Lurija jej tehdy vedl k systematickému studiu textů kulturně-historické školy, vysvětloval mu metodologii využitou při výzkumu v Uzbekistánu a teoretická východiska svého učitele Vygotského, z nichž výzkum vycházel. Lurija například odmítal v interkulturním výzkumu používat standardizované diagnostické materiály (výkonové testy, IQ testy). Ty podle něj měří poznávací schopnosti jako nezávislé entity, i když se ale podle Luriji vždy jed-

ná o entity, jež se vyvíjejí a projevují v úzké souvislosti s každodenními činnostmi člověka [Lurija 1976]. Proto při realizaci výzkumu v Uzbekistánu kladl Lurija důraz na to, aby výzkum probíhal v přirozeném prostředí sledovaných lidí. Upozorňoval také Colea na význam co největšího zasazení „experimentálních“ úloh do běžného života sledovaných osob, a na to, aby byly úlohy pro dotazované srozumitelné a smysluplné. Proto i procedury Lurijova výzkumu v Uzbekistánu měly spíše charakter besed s domorodci, v nichž jednotlivé úlohy na sebe plynule navazovaly [Lurija 1976]. Lurija potvrdil Coleovy jeho některé domněnky, poskytl inspiraci, co se týče formy a obsahu možných úloh, a poskytl také teoretický základ, který Coleovi chyběl. Na druhou stranu, některé aspekty Lurijova výzkumu Cole neschvaloval:

„Často pro mě bylo těžké smířit jejich představy o tom, že socio-ekonomicko-kulturní změny vedou k novému způsobu myšlení, „teoretickému“ myšlení, vytvářenému normativními činnostmi gramotných lidí žijících v industrializovaných zemích, s doklady z mých a z dalších výzkumů o tom, že i negramotní lidé v kulturních činnostech, kde to vyžadují okolnosti, myslí „teoreticky“ a že i vysoce vzdělaní lidé myslí teoreticky jen v omezeném rozsahu kulturních činností“ [Cole 2002: 6 – 7].

Cole také pochyboval, že vzdělání může mít pozitivní vliv na vývoj poznávacích procesů obecně a o tom, že absence formálního vzdělání západního typu způsobuje zastavení vývoje poznávacích procesů [Cole 1984]. Kromě zmíněných témat si Cole také nebyl jistý teoretickou základnou, ze které Lurija vycházel. Vygotského textům nerozuměl, protože jejich obsah navazoval na východiska evropské psychologie počátku 20. století, Coleovi tehdy zcela neznámých. Zlomovým bodem v tomto smyslu byly pro Colea 70. léta, kdy začal vypomáhat Lurijovi s vydáváním jeho a Vygotského knih v angličtině. Tato práce vyžadovala, aby se systematicky zabýval zdroji, z nichž Lurija a Vygotský čerpali. Lurija tak Coleovi vlastně zprostředkoval evropskou psychologii, která byla v Americe téměř neznámá a zvláště behavioristy opomíjená. Cole postupně pochopil, že kulturně-historický přístup není jen jedním z přístupů psychologie, ale že navrhuje úplnou reorganizaci psychologie, jejímž středem je kultura:

„Tato analýza se mi zalíbila, protože jasně vysvětlovala zdroje řady rozporů, se kterými jsem se setkal, když jsem se snažil překonat metodologická úskalí interkulturní psychologie. Také skýjala systematický způsob hledání řešení, které by mi mohlo pomoci si tyto věci lépe utřídit“ [Cole 1998b: 106 – 107].

³ představy kulturně-historické školy

Překládáním či úpravou textů z ruštiny do angličtiny se pak Cole zabýval po mnoho let. Po návratu do Libérie v roce 1966 se Cole v mnohém Lurijou inspiroval. Cílem Colea tentokrát bylo odhalit vztahy mezi vzděláním a vývojem poznávacích schopností [Cole 1998b]. Cole tehdy chápal poznávací funkce spíše jako schopnosti než jako procesy. Tedy jako něco, co lze zkoumat experimentálně [Cole, Scribner 1974]. Osou tohoto výzkumu se stalo zkoumání každodenních činností lidí, které pak Cole a jeho kolegové užívali jako kostru pro tvorbu experimentů. Využívali etnografické pozorování, které je informovalo o činnostech domorodců. Např. zkoumali domorodé hry, debaty mezi domorodci či soudní řešení sporů. Objevili řadu schopností jako: vytváření složitých herních strategií (budování pevné obrany, schopnost přimět protivníka k ukvapenosti), logickou argumentaci, selektivní vybírání důkazů, které slouží v můj prospěch. Převod poznatků z činností domorodých obyvatel do experimentálních úloh se však ukázal být dosti komplikovaný. Cole a kolegové užívali úlohy vypůjčené ze studií kognitivního vývoje ve Spojených státech a upravovali je, aby více odpovídaly obvyklým činnostem domorodců [Cole 1998b]. Pro tvorbu klíčového experimentu liberijského výzkumu z roku 1966 se Cole a jeho kolegové inspirovali hrou domorodců, jejíž součástí bylo poznávání různých druhů místních listů. Na základě této hry vytvořili vlastní experiment zaměřený na klasifikaci listů a paměť [Cole 1998b, popsán též stručně v textu Štech 1998].

Vzorek experimentu tvořilo třicet negramotných domorodých farmářů pěstujících rýži v lokalitě poblíž školy a skupina třiceti amerických a kanadských studentů. Předmětem úlohy bylo určit, zda místní typ listů patří keři či stromu [Cole 1998b]. Respondenty autoři rozdělili do tří skupin. První skupina měla určit, zda listy pocházejí z vína či stromu. Druhá skupina měla určit, zda listy patří imaginárním osobám Sumovi či Togbovi (jednomu patřily listy vína, druhému listy stromů). Třetí skupina měla rozdělovat listy opět podle vlastnictví osob, ale zde byly listy přiřazeny k osobám náhodně. Po každé prezentaci sestavy listů poskytli výzkumníci dotázaným správné odpovědi a nechali je určovat znovu stejnou sadu, dokud lidé neurčili všechny listy v sestavě správně. Ve všech případech byli domorodci lepší než Američané. V prvním případě prokázali schopnost kategorizovat listy. V dalších více teoretických situacích paměťové schopnosti. V druhém případě se nesnažili odhalit systém kombinace kategorií, který přitom znali, ale učili se sérii listů zpaměti. Naproti tomu Američané se vždy snažili hledat mezi listy kategoriální systém, a tak jim práce, obzvláště v případě, kde žádný systém neexistoval, trvala déle [Cole 1998b].

Cole na základě tohoto experimentu konstatuje: „kulturní rozdíly v poznávacích procesech spočívají spíše v situacích, s nimiž se určité poznávací procesy pojí, než v tom, že by daný proces existoval v jedné kultuře a v jiné ne ...“

[Cole 1998b: 80]. Cole přiznává možnost, že specifická zkušenost (jako např. vzdělání) může způsobovat odlišnosti v poznávacích schopnostech. Dodává však, že takové obecné závěry nelze vyvozovat jen na základě špatného výkonu v jednom experimentu [ibid.].

Coleovy liberijské výzkumy ze 60. let ukázaly, že lidé z různých kultur a lidé různě vzdělání podávají ve stejném experimentu různý výkon. Podle Colea je však obtížné říci, co přesně stojí za odlišným výkonem domorodců a amerických respondentů a co výkony všech respondentů vypovídají o poznávacích schopnostech příslušníků obou kultur. Podle Colea je zde nutné rozlišovat poznávací schopnost a její projev. Výkon v experimentálních úlohách nelze jednoduše interpretovat jako dostatek či nedostatek těchto schopností. Jejich projev totiž zřejmě závisí na místních konvencích a na typu odpovědi, kterou požadujeme (považujeme za správnou). Dalším faktorem, který se Cole pokoušel testovat, je vliv dřívější zkušenosti člověka s užitou úlohou a s komponenty, jež obsahuje [Cole, Scribner 1974].

Po zkušenostech z Libérie v 60. letech 20. století i v souvislosti s překlady textů kulturně-historické školy, získal Cole mnohem lepší základ pro další výzkum. Přehodnotil některá svá původní teoretická východiska ohledně povahy poznávacích procesů:

- poznávací funkce nemají formu ucelených schopností, které vznikají na individuální rovině a které je možné testovat experimentálně, ale mají spíše formu procesů, které se projevují v závislosti na konkrétní situaci životního prostoru jedince,
- na řešení problému se podílí více poznávacích procesů a klíčem k úspěšnému výkonu je vhodná skladba těchto procesů; chyba v jednom z nich může negativně ovlivnit celý výkon,
- poznávací procesy jsou uspořádány do funkčních systémů tvořených sociální zkušeností člověka; třeba je chápat jako flexibilní a variabilní systémy poznávacích procesů, nasměrované k určitému cíli; sociokulturní faktory tedy ovlivňují, který proces se v úloze využívá a jakým způsobem [Cole, Scribner 1974].

V letech 1970 – 1974 Cole pokračoval v práci v Libérii, ale také prováděl analogické výzkumy v Mexiku (Yukatán). Tentokrát bylo Coleovým cílem zopakovat Lurijův výzkum z Uzbekistánu. Chtěl ale Lurijův výzkum v Libérii a v Mexiku nejen zopakovat, ale především zdokonalit metodologii interkulturního výzkumu a začít vytvářet vlastní přístup ke studiu vlivu kultury na vývoj poznávacích procesů [Cole 1984].

Lurija na základě zkušeností z Uzbekistánu tvrdil, že poznávací procesy se mění v závislosti na společenské změně [Lurija 1976]. Cole byl ale ohledně obecného pozitivního vlivu společenských změn skeptický a spíše předpokládal (možná i chtěl ve svém výzkumu prokázat), že poznávací procesy se ne-

mohou vlivem společenských změn proměňovat. Ve výzkumech ze 70. let 20. století se tedy zaměřil především na dokázání toho, že vzdělání nemá na poznávací procesy tak obecně pozitivní vliv, jak se Lurija a jeho následovníci domnívali [Cole 1984]. Z tohoto důvodu bylo pro Colea slibné začít nový výzkum v Yukatánu, kde bylo školství již více rozvinuté a žili zde vedle sebe gramotní i negramotní obyvatelé [Cole 1998b].

Cole se tentokrát zaměřil na zkoumání stejných poznávacích procesů jako Lurija v původním uzbeckém výzkumu: klasifikace, abstrahování, zobecňování a řešení jazykových sylogismů, zajímaly ho poznávací procesy jako vnímání, paměť a řešení problémových situací [Cole, Scribner 1974].

Z hlediska metodologického uchopení se usiloval tentokrát Cole vytvářet experimenty co nejvíce modelující každodenní činnosti obyvatel obou lokalit: inspiroval se Lurijovým důrazem na začlenění experimentu do kontextu místních praktik a zvyklostí dané lokality a přijal Lurijův důraz na srozumitelnost obsahu experimentu informátorům. Některé Lurijovy úlohy použil v nezměněné podobě a propůjčil si také metody sběru dat obvyklé spíše v lingvistice a etnografii [Cole 1984].

Výzkumy *vnímání* zahrnovaly např. sledování schopnosti vnímat hloubku obrazu, zrakové klamy či to, zda lidé při výběru předmětů upřednostňují spíše barvu, tvar, velikost nebo množství. Coleovy se podařilo prokázat, že domorodci méně často podléhají některým typům zrakových iluzí [Cole, Scribner, 1974], že existují rozdíly ve vnímání hloubky obrazu mezi domorodci a Američany (resp. vzdělanými a nevzdělanými domorodci), tedy že negramotní domorodci hůře rozlišují hloubku obrazu než lidé vzdělání [ibid.]. Co se týče upřednostňování barvy, tvaru či množství, výsledky vždy závisely na konkrétních podmínkách výzkumu a nepodařilo se prokázat nějakou významnou odlišnost mezi vzdělanými a nevzdělanými respondenty [ibid.].

Zajímavá je Coleova interpretace výsledků experimentů zaměřených na vnímání: znovu (podobně jako u materiálu z předchozích výzkumů v Libérii) upozorňuje na zřetelnou souvislost reakce na určitý podnět s minulou zkušeností testované osoby s tímto podnětem. Proto připomíná, že je třeba v terénu rozlišovat co je vnímání a co reagování respondentů. Uvádí také, že v experimentech nebylo možné rozpoznat, co je konkrétní příčinou výkonu respondentů. Proto připouští možnost, že odlišnosti ve výkonech vzdělaných a nevzdělaných neodrážejí skutečné schopnosti lidí, ale spíše specifika experimentální úlohy [Cole, Scribner 1974]. Vrací se tím znovu k potvrzení Lurijova důrazu na užití dotazovaným srozumitelných komponent (například ne abstraktních, ale konkrétních). Pochopitelně je také možné, že typ požadované odpovědi ovlivňuje to, jaké závěry ohledně schopností zkoumaného člověka děláme. Je proto také třeba při zkoumání vnímání nebrat v úvahu jen zrak, ale také další smysly [Cole, Scribner 1974].

Deskripce projevů *klasifikovat předměty* a proměny této schopnosti v důsledku věku či vzdělání jsou zajímavé zejména z hlediska Lurijovy teorie o vývoji myšlení od konkrétního k abstraktnímu. Např. Coleovy experimenty s klasifikací karet s různými geometrickými obrazy a různými barvami a počty útvarů ukázaly na závislost schopnosti kategorizovat a výše dosaženého vzdělání. Jiné experimentální situace, kde autoři použily figurky zvířat, ovšem tyto závěry nepotvrzují. Podle Colea takto nesourodé výsledky napovídají, že výkon v klasifikačních úlohách nevypovídá příliš o přítomnosti nějakého obecného charakteru myšlení ve smyslu konkrétnosti či abstraktnosti vzdělaných /nevzdělaných osob, neboť společná vlastnost, kterou lidé při klasifikování předmětů využívají, se liší situací od situace. Upřesňuje, že tato společná vlastnost užitá pro klasifikaci se liší v závislosti na charakteru tříděných věcí. Zároveň ale Cole připouští, že způsob klasifikování věcí je určité nějakým způsobem vždy ovlivněn zkušeností člověka s moderním (západním) způsobem života a se vzděláním. Vzdělání totiž podporuje osvojení si dovednosti třídění dle taxonomických tříd, zvyšuje porozumění různým způsobům třídění věcí a třídí dovednost vysvětlit principy, na základě kterých třídění realizujeme [Cole, Scribner 1974].

Pověstná výborná *paměť* domorodců podle závěrů Coleova výzkumu není obecnou schopností, ale svědčí spíše o tom, že domorodci projevují dobrou paměť v oblastech, které jsou badatelům vzdálené. Cole naopak ukazuje, že paměť negramotných je spíše horší než paměť gramotných respondentů. Pokud však badatelé v experimentu pracují s materiálem blízkým zkušenosti domorodců (zahrnuli např. předměty k zapamatování do struktury známých příběhů), rozdíly ve výkonech mezi gramotnými a negramotnými zmizely. Příčiny lepšího výkonu v pamatování si nestrukturovaného materiálu Cole vidí v tom, že vzdělanější lidé jsou zvyklí si sami vytvářet ve věcech systém, který usnadňuje zapamatování, zatímco negramotní ne [Cole, Scribner 1974].

Mezi odborníky i laiky dlouho převažoval názor, že negramotní lidé mají horší schopnosti úsudku, dedukce a *logického myšlení*. Podle Colea však není možné dělat závěry o logice či nelogičnosti myšlení jen na základě popisu pověr či zvyklostí lidí (některé místní pověry se z pohledu výzkumníků zdají být nelogické, ale ve svém kulturním kontextu mají opodstatnění). Je třeba rozlišovat výroky, které lidé pronášejí na základě zvyklostí či zkušenosti, a výroky vycházející ze skutečného vyvozování [Cole, Scribner 1974]. Příkladem typických úloh pro hodnocení abstraktního myšlení a schopnosti řešit problémové situace, jsou logické verbální problémy – sylogismy. Řešení sylogismů sledoval již Lurija. Právě výzkum logického usuzování, jak ho prováděl Lurija, Colea nejvíce zaujal a přiměl ho (kromě jiného) více se zabývat kulturně-historickou školou [Cole 1995]. Typicky se jednalo např. o verbální úlohu: „Na severu, kde je sníh po celý rok, žijí bílí medvědi. Město X leží na se-

veru. Žijí v tomto městě bílí medvědi, nebo ne?“ Ukazovalo se, že negramotní lidé měli s řešením úkolů tohoto typu velké problémy. Obvykle reagovali tak, že odmítli podat odpověď, neboť prý v tomto městě nikdy nebyli. V jiných případech, pokud se výroky týkaly něčeho jim více blízkého, odmítli předložené předpoklady a rozhodovali se jen na základě vlastní zkušenosti. Coleovi Liberijci reagovali stejně jako Lurijovi Uzbekové. Podle Colea je příčina jejich neúspěchu dána neochotou uvažovat nad rámec hranic, jež jsou jim vymezeny, a to zvláště v případě, že jsou dané předpoklady v rozporu s jejich zkušeností. Pokud však tito lidé získali vzdělání, jejich schopnosti sylogismy řešit se zlepšil: “Proto se zdá, že zkušenosti související se vzděláním západního typu mění „přístup“, který máme k těmto problémům tak, že dosažené výsledky jsou vynuceny spíše logickými vztahy, které problémy vyjadřují, než skutečným obsahem problémů ...“ [Cole, Scribner 1974: 161 – 64].

Výzkumy týkající se řešení problémů je podle Colea velmi obtížné interpretovat z hlediska dedukce či logiky, neboť často zahrnují také další schopnosti jako paměť, klasifikaci atd. Zdá se také, že výsledky experimentů z Libérie anebo Mexika neprokázaly, že by existovala nějaká primitivní logika negramotných osob, tedy že negramotní lidé uvažují jinak než gramotní [Cole, Scribner 1974]. V této souvislosti se Cole ve svých pozdějších textech zmiňuje o výzkumech D’Andradeho z 90. letech 20. století, který ukázal, že s řešením sylogistických problémů mají obtíže i američtí studenti, pokud dostatečně neznačí oblast řešeného problému [Cole 1995].

Výsledky Coleových výzkumů z Mexika i z Libérie znovu v mnoha aspektech vypovídaly o existenci vlivu dlouhodobého vzdělávání na poznávací procesy. Např. v oblasti paměti nebo teoretického způsobu řešení sylogistických problémů se míra úspěšného řešení zvyšovala s roky školního vzdělání. Pouze v oblasti kategorizace dle funkce u velmi specifických předmětů měli větší úspěch lidé starší než vzdělání [Cole 1998b]. Přesto Cole odmítl v reportech tohoto výzkumu tvrzení, že vzdělání má obecně pozitivní vliv na rozvoj poznávacích procesů. Podle něj mají vzdělání lidé úspěch v testech vycházejících ze struktury školního vzdělání, neboť mají v řešení úloh tohoto typu praxi [Cole, 1998b]. Diskusí závěrů vlastního výzkumu, resp. série výzkumů realizovaných v letech 1969 – 1974 ovšem Cole obrací pozornost od jednotlivých zjištění k obecnějším, a také, zdá se, k závažnějším otázkám metodologie a teoretických východisek interkulturního výzkumu. Problém prokazatelnosti teze o vztahu vzdělání a poznávacích procesů tak vidí v užití nevhodné, „behavioristické“ metodologie.

„Dokud budou experimentální úlohy (např. IQ testy navržené Binetem) kopírovat obsah a strukturu školního vzdělání ... a dokud se budou obsah a struktura lišit od neškolní, na kultuře založené zkušenos-

ti, nemůžeme z experimentálních úloh odvozovat závěry o obecných rozdílech poznávacích procesů mezi vzdělanými a nevzdělanými dětmi“ [Cole 1998b: 85 – 86].

Cole se domnívá, že to, co (interkulturní) psychologie postrádá, je systematický způsob uvažování o vztahu mezi psychologickou realitou, kterou badatelé vytváří pomocí svých výzkumných praktik, a psychologickou realitou lidí vzhledem k jejich každodenním činnostem a zvyklostem [Cole 1998b]. Nemožnost badatelů pracovat systematicky v interkulturním výzkumu s odlišnostmi respondentů podmíněnými specifickostí jejich kulturní a sociální zkušenosti, znamenala pro tento typ výzkumu vážné omezení.

V 70. letech 20. století se Cole zaměřil na zkoumání vývoje a učení dětí amerických minorit, zejména v kontextech neformálních učebních podmínek [Cole 1995]. Pro další výzkum získal grantovou podporu od Carnegie Corporation, která měla zájem především na tvorbě a evaluaci kulturně citlivých metodologických nástrojů, které by umožnily lépe než klasická psychodiagnostika prokazovat a hodnotit skutečný intelektuální potenciál osob z kulturně a sociálně odlišného prostředí domorodců. Neméně významným záměrem Coleovy spolupráce s Carnegie Corporation bylo také rozpoznání zdrojů obtíží kulturně odlišných dětí v rámci školního vzdělávání a navržení metod jak školní výkony těchto dětí zlepšit. Výsledky studie měly sloužit inovaci výuky dětí amerických etnických menšin [Cole 1984].

První kroky k realizaci nového projektu (New York 1971) ovšem nebyly příliš optimistické. Zpochybněním metodologie a teoretických východisek interkulturního výzkumu se Cole připravil o silnou a v odborných kruzích akceptovanou základnu pro další výzkumnou práci. Problematická se ukazovala být i práce v terénu: nedařilo se navázat optimální vztah s černošskou minoritou, badatelé neustále čelili různým institucionálním bariérám. Cole si, jak sám říká, tehdy uvědomil, že pro svůj badatelský záměr nutně potřebuje kulturně rozmanitou skupinu vědců. Klíčovou postavou v této proměně Coleova badatelského týmu se stal William S. Hall, Afroameričan s blízkými badatelskými zájmy. Společně se začali věnovat srovnávacímu výzkumu poznávacích procesů a studiím pozorování rané socializace a mluvy dětí z různých etnických a sociálních skupin žijících ve Spojených státech [Cole 1984].

V letech 1972 – 74 se Coleovi podařilo postavit badatelský tým složený ze dvou vědců bílé barvy pleti – Cole a S. Scribnerová a dvou kolegů černé barvy pleti: A. J. Francina a W. S. Halla. Tým se zabýval studiem školních a mimoškolních podmínek učení dětí minorit, sledováním rozdílů ve využívání jazyka u různých etnických skupin, vlivem vzdělání na intelekt minoritních dětí a subkulturními rozdíly ve vývoji poznávacích procesů. Coleova skupina vždy zdůrazňovala zájem o výzkum rozličných vzorků lidí při různých typech

činností v různých sociálních kontextech a o respekt vůči kulturně a sociálně specifickým praktikám různých skupin obyvatel ke kulturně-historickému kontextu zkoumaných osob. V roce 1983 měla LCHC asi 30 členů. Z toho 50 % Afroameričanů, 25 % Hispánců a zbytek bělochů z různých oblastí sociálních věd [Cole 1984].

Identifikace metodologických otázek interkulturního výzkumu poznávacích procesů

Jak už jsme několikrát v předchozím textu naznačily, Cole se v interpretacích závěrů svých téměř deset let trvajících výzkumů opakovaně vrací k teoretickým a metodologickým otázkám interkulturního výzkumu: upozorňuje zejména na problém užitých experimentálních úloh, jejich zasazení do prostředí sledovaných osob a na potřebu zohledňovat specifčnosti životního prostoru a skladby každodenních činností sledovaných osob.

Diskusi dosavadních zjištění odvíjí od identifikace čtyř problematických aspektů metodologie interkulturního výzkumu:

- nekontrolované nezávislé proměnné,
- zobecňování výsledků,
- neexistence či špatné vymezení předmětu zkoumání,
- úloha neměří to, co je předmětem zkoumání.

Za nejvýznamnější slabinu interkulturního výzkumu pak Cole považuje absenci tzv. ekologické validity interkulturního výzkumu.

Ad. Nekontrolované nezávislé proměnné

Otázka kontroly nezávislých proměnných, které mají vliv na výsledné výkony zkoumaných osob dle Colea souvisí především s materiálem, který experimentální úlohy v interkulturním výzkumu užívají. Tedy zda se jedná o materiál, se kterým se zkoumané osoby běžně setkávají, nebo který neznají (např. rýže versus geometrické tvary). Za jakých podmínek je experimentální úloha realizována – zda v běžném prostředí, či v prostředí pro zkoumané osoby umělém či neobvyklém, a nakolik úloha či experiment zahrnují činnosti, se kterými mají lidé vlastní praktickou zkušenost [Cole 1984]. Charakter experimentálních úloh totiž ovlivňoval zapojení dalších psychologických procesů do řešení úlohy. Např. emocionálních procesů, jež se projevují jako strach z úlohy či z výzkumníků, nebo motivačních procesů, jež se vztahují k vůli a ochotě spolupracovat [Cole, Scribner 1974]. Cole si všiml, že nevšednost úlohy měla vždy negativní vliv na výkony hodnocených osob a snažil se ji proto eliminovat [Cole 1998b]. Uvědomoval si však, že kulturní rozdíly mezi ním a zkoumanými osobami mohou vést k existenci i dalších nezávislých proměnných,

které nejsou tak zjevné. Díky tomu a díky obtížné měřitelnosti nezávislých proměnných nemohl určit, zda mají lidé z různých kultur v úlohách jim připůsobených stejné podmínky.

Ad. Zobecnování výsledků

Dalším problémem v interkulturním výzkumu je podle Colea fakt, že výsledky interkulturních výzkumů se často zobecňují nad jednotku analýzy, pro kterou byly původně testovány. To Cole vytýká také Lurijovi, který prováděl výzkum sice jen s Uzbeky, výsledky však považoval za obecně platné [Cole 2002]. Možná proto je Cole při formulaci svých závěrů a především při zobecnování výsledků svých šetření velmi opatrný.

Ad. Úloha neměří to, co je předmětem zkoumání

Cole se, podobně jako Lurija, zásadně staví proti používání výkonových testů a úloh, které byly původně navrženy pro jiný účel – zejména psychometrické IQ testy. Cole je obecně skeptický k možnosti vytvořit nějaký univerzální, na kultuře nezávislý test: obsah testu podle jeho názoru vždy vyplývá z toho, co určitá kultura považuje za hodnotné. V tom se však jednotlivé kultury navzájem liší. Testy inteligence se tak podle jeho názoru mohou osvědčit při předvídání úspěchu dětí ve škole, ale ne při hledání vztahu mezi kulturou a mentálními procesy [Cole, Scribner 1974].

Ad. Neexistence či špatné vymezení předmětu zkoumání

To, že předmět zkoumání ve výzkumu vždy existuje nebo dokonce musí existovat, se zdá být samozřejmé. Cole ovšem upozorňuje, že zejména v oblasti měření lidského intelektu tento problém opakovaně vyvstává. Pojetí inteligence je v psychologii opakovaně řešenou a stále diskutovanou otázkou. Pokud ovšem badatelé považují poznávací funkce a intelektové schopnosti za nezávislé psychologické entity, které lze experimentálně měřit. U psychologických testů (zejména IQ testů) však často není jasné, co vlastně tyto testy měří. Schopnosti jako paměť totiž nejsou podle Colea něco, co by se projevovalo vždy stejně. Např. seznam nesouvisejících slabik si pamatujeme hůře než např. zážitky z dětství [Cole, Scribner 1974]. „Psychické procesy jsou považovány za „entity“, které buď osoba „má“, nebo „nemá“ jako své vlastnictví nezávisle na dané situaci. Také se předpokládá, že pracují nezávisle na sobě“ [ibid.: 173] ... ovšem ... „kulturní odlišnosti v paměti nebo myšlení nebo utváření pojmů lze pochopit pouze pokud lze určit operace, které je v daných situacích utvářejí, a také to, jak se tyto operace a situace liší u různých skupin lidí. V interkulturním kontextu to znamená, že chceme klást otázky ohledně toho, jak si určitá skupina vykládá obrazový materiál, učí se, rozlišuje problémy, klasifikuje geometrické podněty a podobně“ [ibid.: 176].

Cole tedy navrhuje obrátit v interkulturním výzkumu pozornost ke zkoumání *procesů*, které se podílejí na utváření poznávacích funkcí. To nám sice (odklonem od zájmu o psychické entity) znemožní hodnotit lidi podle míry jejich poznávacích schopností, ale zase nám umožní „objasnit faktory, které vedou k vývoji různého uspořádání poznávacích funkcí“ [Cole, Scribner 1974: 198]. Za užitečné nástroje tohoto přístupu považuje Cole výzkum v rámci jedné kulturní skupiny v jednom či více časových bodech tak, aby bylo možné objasnit vývoj poznávacích procesů a faktory, které na něj působí [ibid.].

Ad. Problém ekologické validity výzkumu

Klíčovým problémem interkulturního výzkumu je dle Colea zajištění tzv. ekologické validity, tedy „míry, do níž chování v rámci jednoho prostředí vyhovává o poznávacích procesech jednotlivce v rámci jiného prostředí“ [Cole 1998b: 222]. Jde především o to, nakolik výsledek experimentu odráží psychické fungování lidí v jejich běžném životě [Cole, Engeström, Vazquez 1997], a také o to, zda a jak je možné srovnávat chování osob vyskytujících se v různých prostředích [Cole 1998b]. Badatelé, kteří při své práci v terénu nezohledňují ekologickou validitu podle Colea typicky předkládají zavádějící závěry ohledně méněcennosti psychického fungování určitých etnik. Například Afroameričané ve známém výzkumu Arthura Jensena (*The Bell Curve*) prokázali horší výkon při vybavování slov ze seznamu, což ovšem může být způsobeno tím, že obsah seznamu a kategorie předmětů, které obsahoval, nebyly Afroameričanům dostatečně známé [Cole, Engeström, Vazquez 1997].

Podle Colea je při úsilí o ekologickou validitu třeba nespolehat se jen na experiment ani jen na pozorování v přirozeném prostředí. Různé metody mohou ústít v různé výsledky, což je dáno jednak různou minulostí zkoumaných osob, ale i specifičností jednotlivých výzkumných technik. Stejně jako může být zavádějící samotný experiment, může být problematické i samo pozorování, protože znemožňuje detailně určit, jak lidé zpracovávají informace [Cole, Engeström, Vasquez 1997].

Cole se ve svém pojetí ekologické validity odvolává na práce Bronfenbrennera, Lewina a Brunswiga. Podle něj musí ekologicky validní výzkum vycházet z každodenních situací zkoumaných osob, zkoumaná osoba musí mít možnost chápat, o co v úloze zadávané badateli jde a badatelé musí brát v úvahu kulturní zázemí zkoumaných osob [Cole 1998b].

Bronfenbrenner byl zastáncem hledání úloh a pozorování lidí a jejich výkonů přímo v jejich přirozeném prostředí. Předmět zájmu lze podle Bronfenbrennera například vymezit v rámci laboratorního zkoumání a pak ověřovat jeho validitu hledáním toho, jak se daný fenomén projevuje v reálném prostředí zkoumaných osob. Tím lze zjistit, nakolik jsou laboratorní úloha a cho-

vání člověka reprezentativní vzhledem k přirozeným podmínkám. Cole však na základě svých zkušeností vidí problém v tom, jak nacházet přirozeně vzniklé úlohy v nelaboratorním prostředí a jak je analyzovat [Cole 1998b]. Takové úlohy je obtížné definovat a určit, zda opravdu došlo k jejich vyřešení (či zda došlo k řešení jiného problému, který mu je podobný, nebo je s ním provázaný). I přes jistou skepsi ohledně možnosti uplatnění experimentu v interkulturním výzkumu se Cole opakovaně ve svých výzkumech pokoušel - s větším či menším úspěchem - realizovat ekologicky validní experimentální postupy. Příkladem této snahy může být jeden z posledních Coleových interkulturních výzkumů v Libérii mezi příslušníky kmene Vai. Spolu se Scribnerovou zkoumal vliv znalosti písma na poznávací schopnosti Vaianů. Nejprve sledovali, v jakých činnostech Vaiané využívají znalost písma v běžném životě a jakým způsobem se učí číst a psát. Z toho vyvodili, jaké poznávací procesy by mohli ovládat. Poté tyto kulturně specifické činnosti začlenili do experimentálního plánu hodnocení těchto schopností. Jednalo se tedy o uměle vytvořenou experimentální situaci, ovšem co nejvíce odpovídající každodenní praxi zkoumaných osob lidí [Cole 1998b]. V takto upravené experimentální situaci se Coleovi podařilo ukázat, že výkony poznávacích procesů nejsou vázány na znalost písma jako takovou, ale na specifické kulturní činnosti, ve kterých lze znalost písma využít. Čím více se takových činností v kultuře vyskytuje, tím spíše můžeme předpokládat širší sféru výskytu na ně se vážících kognitivních schopností [ibid.].

S problémem validity výzkumu souvisí také otázka odlišností projevů zkoumaných osob v situacích s odlišnou mírou formálnosti. Zejména ve srovnávacích výzkumech s americkými minoritami se Cole snažil porovnávat výkony dětí ve stejných úlohách ve formálním a neformálním prostředí. Například provedl výzkum s dětmi ve věku 3-4 let, kde zjistil, že v neformálním prostředí během návštěvy supermarketu děti mluví víc, jejich řeč je obsáhlejší a množství použitých gramatických struktur je vyšší než v prostředí školy při rozhovoru s učitelem [Cole 1998b]. Problémem však podle něj bylo, zda podmínky v obou případech nejsou příliš odlišné na to, aby je bylo možné srovnávat. Když však k analýze výroků dětí využil tzv. Doreův systém kategorizace výroků, zjistil, že výkony dětí byly stejné co do odpovídání na otázky a popisování věcí. Různé podmínky ovlivnily pouze délku a frekvenci různých řečových projevů [ibid.]. V tomto výzkumu se mu tedy podařilo postihnout míru ekologické validity užitím analytického prostředku, kterým umožnil porovnat stejnými prostředky výkon ve formálním a neformálním prostředí.

Obtíže při dosahování ekologické validity výzkumu souvisí podle Colea také s odlišností vědeckého světa a světa každodenního. Odkazuje se v tomto bodě na práce F. C. Bartletta, který hovoří o světě vědy jako o tzv. uzavřeném systému řešení problémů a o světě každodennosti jako o otevřeném systému

řešení problémů. Zatímco uzavřený systém (typický pro uvažování vědce) má předdefinovaný cíl a strukturu problému, otevřený (odpovídající řešení problémů v běžném životě) přesně nespecifikuje cíl ani prostředky k jeho dosažení [Cole 1998b]. Odlišnosti způsobu uvažování v obou systémech způsobují nemožnost porovnávat výsledky obou typů činností. Cole se domnívá, že pokud jde o modelování činností běžného života ve standardním experimentálním výzkumu, je skoro nemožné dosáhnout ekologické validity. Je to možné jen pokud budeme schopni přenést podmínky otevřeného systému do uzavřeného systému experimentu [ibid.].

Coleův kulturně-zprostředkující přístup v kulturní psychologii

Coleovo rozčarování z přínosu interkulturní psychologie pro poznání vztahu kultury a člověka i diskuse s kulturně-historickým přístupem, kterou jsme v předchozím textu naznačovaly přirozeně vede Colea k formulaci nového přístupu k výzkumu a výkladu vztahu mezi kulturou a psychikou v psychologii. Cole se hlásí k myšlenkovému proudu kulturní psychologie 20. století (podobně jako např. J. Bruner), který:

- vyzdvihuje zprostředkovanou činnost v kontextu,
- lpí na důležitosti genetické metody, které rozumí jako historické, ontogenetické a mikrogenetické rovině analýzy,
- snaží se zakládat analýzu na událostech každodenního života,
- domnívá se, že se mysl vyvíjí díky společné zprostředkované činnosti lidí, mysl je tudíž v pravém slova smyslu spoluutvářena a šířena,
- předpokládá, že jednotlivci aktivně ovlivňují svůj vývoj, ovšem nemají zcela na výběr, v jakém prostředí budou jednat,
- kulturní psychologie odmítá „vysvětlující vědu“, vycházející z předpokladů o příčině a následku, stimulu a reakci, ve prospěch vědy zdůrazňující to, že podstata lidské mysli spočívá v činnosti, a která přiznává ve svém vysvětlujícím rámci hlavní roli interpretaci,
- používá metodologii jak z humanitních, tak i sociálních a přírodních věd [Cole 1998b],

ovšem při formulaci vlastního přístupu se více opírá o ruskou kulturně-historickou školu. Svůj přístup označuje jako kulturně-zprostředkující [Cole 1995] nebo také jako teorii kulturně-historické činnosti [Cole 1998b; v češtině podrobněji například Bartlová 2010].

Základním stavebním kamenem této teorie je tvrzení, že lidé dokáží své vzájemné vztahy a vztahy ke světu zprostředkovávat skrze kulturu [Cole 1998a]. Kultura znamená pro Colea jakési umělé (člověkem vytvořené) pros-

třetí, podobné zahradě, podporující růst věcí [Cole 1991]. Je souborem kulturních artefaktů, které umožňují psychický rozvoj člověka [Cole 1995] a jež mají materiální i ideovou povahu [Cole 2006]. Psychické funkce člověka vznikají v rámci společné zprostředkované činnosti, která činí člověka člověkem. Proto pokud chceme porozumět člověku a jeho psychice, musíme zkoumat, jakým kulturně zprostředkovaným činnostem se věnuje. Jelikož se však činnosti vyvíjejí, je třeba je zkoumat v průběhu času. Zkoumat činnost v průběhu času pro Colea znamená nahlížet ji z hlediska fylogeneze, historie kultury, ontogeneze i mikrogenese (průběh činnosti a jejího vývoje v reálném čase).

Závěr

Domníváme se, že způsob, jakým Michael Cole přemýšlí o vztahu kultury a člověka a především metody výzkumu, které navrhuje pro zkoumání psychických (poznávacích) procesů, je pro českou i slovenskou psychologii, pedagogiku (a zajisté i jiné humanitní a sociální vědy) v dobách bujení rozličných zásad multikulturality velice inspirativní. Možná si třeba na základě tohoto textu Michael Cole najde v česko-slovenských kruzích své další obdivovatele.

Literatura

- Bartlová, A. 2010. *Vývoj přístupu Michaela Colea ke zkoumání vztahu kultury a poznávacích procesů* (Bakalářská práce). Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Cole, M. rok neuveden. *Comments on Commentaries about Cultural Psychology* [online]. [3-12-2008], (<http://lchc.ucsd.edu/People/MCole/Brushlinsky.pdf>)
- Cole, M. 1984. *LCHC: A Program of Research and Training in Cultural Psychology* [online]. [03-12-2008] (<http://lchc.ucsd.edu/Histarch/APROGRAM.PDF>)
- Cole, M. 1990. Cognitive Development and Formal Schooling: The Evidence from Cross-cultural Research. In L. C. Moll (ed.). *Vygotsky and Education: Instructional Implications and Applications of Sociohistorical Psychology*. New York: Cambridge University Press, 89 – 110.
- Cole, M. 1995. Culture and Cognitive Development: From Cross-cultural Research to Creating Systems of Cultural Mediation. In *Culture & Psychology*, 1: 25 – 54.
- Cole, M. 1998a. Can Cultural Psychology Help us Think about Diversity? In *Mind, Culture and Activity: Seminar Papers from the Laboratory of Comparative Human Cognition*, 5 (4): 291 – 304.
- Cole, M. 1998b. *Cultural Psychology: A Once and Future Discipline*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Cole, M. 2002. Alexander Luria, Cultural Psychology and the Resolution of the Crisis in Psychology. In *Journal of Russian and East European Psychology*, 40 (1): 4 – 16.

- Cole, M. 2006. *Thinking about a Culture-Inclusive Cognitive Science* [online] [03-12-2008] (<http://ls.berkeley.edu/ugis/cogsci/opportunities/Cole092206Final.pdf>)
- Cole, M., Engeström, Y., Vazquez, O. 1997. Introduction. In Cole, M., Engeström, Y., Vazquez, O. (eds.). *Mind, Culture and Activity: Seminal Papers from the Laboratory of Comparative Human Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1 – 17.
- Cole, M., Scribner, S. 1974. *Culture & Thought: A Psychological Introduction*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Gould, S. J. 1998. *Jak neměřit člověka*. Praha: Lidové noviny.
- Feuerstein, R., Rand, Y., Hoffman, M. B. 1979. *The Dynamic Assessment of Retarded Performers. The Learning Potential Assessment Device- Theory, Instruments, and Techniques*. Baltimore, MD: University Park Press.
- Lurija, A. R. 1976. *O historickém vývoji poznávacích procesů: Experimentální psychologický výzkum*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Málková, G. 2008. *Umění zprostředkovaného učení*. Praha: Togga.
- Richelle, M., Feuerstein, R. 1957. *Enfants Juifs Nord-Africans*. Tel-Aviv: Aliyah.
- Štech, S. 1998. *Člověk a kultura*. In Výrost, J., Slaměnik, I. (eds.). *Aplikovaná sociální psychologie 1: Člověk a sociální instituce*. Praha: Portál, 226 – 255.

Autori:

Mgr. Gabriela Seidlová-Málková, PhD.
Bc. Adéla Bartlová
Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta
Katedra psychologie
Myslíkova 7
110 00 Praha 1
eská republika
malkova_gabriela@email.cz